LANCET COUNTDOWN: TRACKING PROGRESS ON HEALTH AND CLIMATE CHANGE
In collaboration with Wellcome

A decade tracking progress on health and climate change

КЫРГЫЗСТАН

LANCET COUNTDOWN 2026
ӨЛКӨЛҮК МААЛЫМАТ БАРАГЫ

Health and Climate Change in Kyrgyzstan

Ден соолук жана климаттын өзгөрүшү боюнча Lancet Countdown ден соолук менен климаттын өзгөрүшүнүн ортосундагы байланыштарга көз салып турат. Онунчу жолу даярдалган 2026-жылдагы Глобалдык баяндама Париж келишими күчүнө киргенден берки он жылда климаттын өзгөрүшүнүн ден соолукка тийгизген таасири күчөп, көп учурда тездегенин көрсөтүүдө.

Бул документте Lancet Countdown 2026 баяндамасынын Кыргызстан боюнча негизги жыйынтыктары берилген.

Катуу ысык Кыргызстанда ден соолукка жана жашоо-тиричиликке барган сайын оор жүк түшүрүүдө. Жаш балдардын жана улгайган адамдардын ысык толкундарына дуушар болушу да, ысыктан улам эмгек жоготуулары да рекорддук деңгээлге жетти; бул жоготуулар айыл чарба жана курулуш кызматкерлерине эң катуу тийүүдө.

Негизинен казылып алынуучу отундан келип чыккан абанын булганышы Кыргызстанда алдын алууга мүмкүн болгон өлүмдүн жана экономикалык жоготуулардын негизги себептеринин бири бойдон калууда. Ошол эле учурда үй чарбаларында казылып алынуучу отунду пайдалануу өсүүдө, жол транспорту дээрлик толугу менен казылып алынуучу отунга таянат, ал эми аз көмүртектүү өнүгүүгө өтүүгө даярдык төмөндөдү.

Кыргызстанда тамактануу жакшырып жатат: өсүмдүк негизиндеги тамак-аштарды өтө аз жегенге байланыштуу өлүмдөр азайды. Бирок кызыл эт жана сүт азыктары дагы эле тамак-аш менен байланышкан эмиссиялардын басымдуу бөлүгүн жана тамактанууга байланыштуу өлүмдөрдүн олуттуу үлүшүн түзөт.

Ысык жана ден соолук

Жогорку температуранын таасирине кабылуу ысыкка байланыштуу ооруулардын жана өлүмдүн коркунучун жогорулатат. Аялуу топтор, анын ичинде улгайган адамдар, жаш балдар, кош бойлуу аялдар жана мурдатан оорулары бар адамдар эң чоң коркунучка кабылышат.

2021–2025-жылдары Кыргызстандын калкы орто эсеп менен дуушар болгон ысык толкуну күндөрүнүн 62% климаттын өзгөрүшү болбогондо пайда болмок эмес. Бир жашка чейинки балдар жана 65 жаштан улуу адамдар 2016–2025-жылдары жылына орто эсеп менен 19,5 кошумча ысык толкуну күнүн башынан өткөрүштү; бул 1986–2005-жылдарга салыштырмалуу 200% көп. (Көрсөткүч 1.1.1)

КАТУУ ЫСЫКТЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ЧЫГЫМДАРЫ

Ысык стресси эмгек өндүрүмдүүлүгүн төмөндөтүп, жашоо-тиричиликке жана ден соолуктун социалдык аныктоочу факторлоруна зыян келтирет. Кыргызстанда бул киреше, азык-түлүк коопсуздугуна жана медициналык жардамга жеткиликтүүлүккө түздөн-түз таасир этет.

- 2021–2025-жылдары 65 жаштан улуу адамдар арасында ысыкка байланыштуу өлүмдөн келген жоготуулардын жылдык орточо экономикалык наркы 0,2 миллиард АКШ долларын түздү; бул Кыргызстандагы 11 900 орточо кирешеге барабар. Бул 2000–2004-жылдарга салыштырмалуу 117% өсүш. (Көрсөткүч 4.1.2)
- 2025-жылы ысыктын кесепетинен эмгекке жөндөмдүүлүктүн төмөндөшүнөн улам жоголгон потенциалдуу киреше 40 миллион АКШ долларын түздү. Курулуш тармагынын кызматкерлери эң катуу жабыр тартып, жоготуулардын 47% аларга туура келди, андан кийин 42% менен айыл чарба тармагы турат. (Көрсөткүч 4.1.3)

Экономика тармактары боюнча бөлүштүрүлгөн, жыл сайын жоголгон потенциалдуу иш сааттары. Катмарланган аймактар ар бир тармактын жалпы көрсөткүчкө кошкон салымын көрсөтөт.

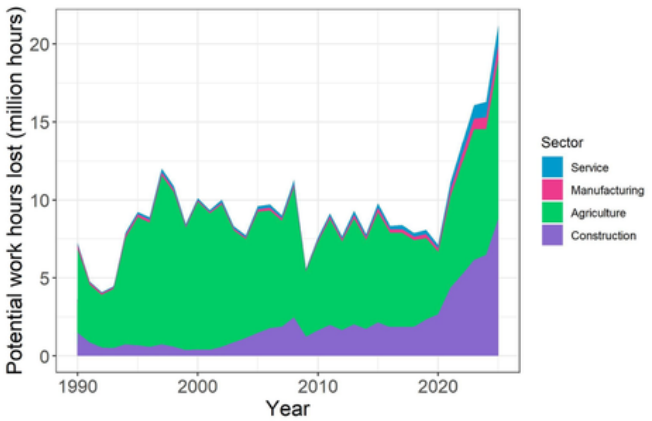

2016–2025-жылдары адамдар ачык абада орточо интенсивдүүлүктөгү физикалык активдүүлүк (мисалы, ылдам басуу) учурунда орточо же андан жогору ысык стресси коркунучуна 1990-жылдарга салыштырмалуу жылына 49 саат көбүрөөк дуушар болушкан. 2025-жылы бул көрсөткүч рекорддук 330,6 саатка жетти. (Көрсөткүч 1.1.2)

Ысыктын таасиринен улам 2016–2025-жылдары жылына орто эсеп менен 11,8 миллион потенциалдуу иш сааты жоголгон; бул 1990-жылдардагы орточо көрсөткүчтөн 51,3% жогору. 2025-жылы бул рекорддук 21,2 миллион потенциалдуу иш саатын түздү. Жоголгон потенциалдуу иш сааттарынын 56,3% айыл чарба тармагына, 35% курулуш тармагына туура келди. (Көрсөткүч 1.1.3)

LANCET COUNTDOWN: TRACKING PROGRESS ON HEALTH AND CLIMATE CHANGE
In collaboration with Wellcome

A decade tracking progress on health and climate change

Абанын булганышы, энергетикалык өтүү жана ден соолукка кошумча пайдалар

Казылып алынуучу отундун күйүшү абанын зыяндуу булганышына алып келип, дем алуу жана жүрөк-кан тамыр ооруларынын, ошондой эле мөөнөтүнөн мурда өлүмдүн коркунучун жогорулатат. Дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун (ДССУ) маалыматы боюнча, Кыргызстанда майда бөлүкчөлөрдүн ($PM_{2.5}$) жылдык орточо концентрациясы 38 мкг/м^3 түзгөн, бул ДССУ сунуштаган 5 мкг/м^3 жылдык нормадан дээрлик сегиз эсе жогору.1 Булгоочу отунга көз карандылыкты азайтуу абанын сапатын жакшыртып, ден соолукту коргой алат жана ошол эле учурда парник газдарынын эмиссиясын да кыскартат.

2023-жылы Кыргызстандын энергетикалык системасынын көмүртектик интенсивдүүлүгү 52,4 т CO_2/ТДж чейин төмөндөдү; бул 2016-жылга салыштырмалуу 6,7% төмөн. 2023-жылдын абалы боюнча көмүр энергиянын жалпы сунушунун 26% жана электр энергиясын өндүрүүнүн 11,5% түзгөн. Аз көмүртектүү булактар энергиянын жалпы сунушунун 24,6% жана электр энергиясынын 86,7% түзгөн. (Көрсөткүч 3.1.1)

2023-жылы үй чарбаларында колдонулган энергиянын 42% казылып алынуучу отундан (суюк казылып алынуучу отун жана жаратылыш газы) алынган, бул 2016-жылга салыштырмалуу 60% көп; дагы 16% көмүрдөн, кокстон жана чым тезектен алынган. (Көрсөткүч 3.1.2)

2023-жылы жол транспортунда колдонулган бардык энергиянын 99,3% дагы эле казылып алынуучу отунга туура келип, электр энергиясынын үлүшү болгону 0,7% түздү. (Көрсөткүч 3.1.3)

6,500

2023-жылы Кыргызстанда 6 500дөн ашык өлүм антропогендик абанын булганышына (PM2.5) байланыштуу болгон, бул 2016-жылга салыштырмалуу 12,5% аз. 2023-жылы бул өлүмдөрдүн 51% казылып алынуучу отунга (көмүр жана суюк газ) байланыштуу болгон. Абанын булганышына байланыштуу өлүмдөрдүн 24% айыл чарба тармагынан чыккан булгануу байланыштуу болгон. (Көрсөткүч 3.2.1)

2023-жылы Кыргызстанда абанын булганышынан улам мөөнөтүнөн мурда болгон өлүмдүн акчалай наркы 1,3 миллиард АКШ долларын түздү, бул ИДПнын 8% барабар. (Көрсөткүч 4.1.4)

Тамактануу жана ден соолук

Тамактануу ден соолукка да, климатка да таасир этет. Жемиштерге, жашылчаларга, бүтүн дан азыктарына жана буурчак өсүмдүктөрүнө бай, арзан жана аш болумдуу тамак-ашка жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу тамактануу ооруларды азайтып, ошол эле учурда азык-түлүк системаларынан чыккан эмиссияларды чектей алат. Кыргызстанда дени сак жана туруктуу тамактануу колдоо тамактануу жагынан да, климат жагынан да пайда алып келиши мүмкүн.

2016–2023-жылдары айыл чарба азык-түлүк продукцияларына болгон суроо-талап менен байланышкан эмиссиялар 21,4% өстү. Ошол эле мезгилде кызыл эт жана сүт азыктарынан чыккан эмиссиялар 12% өсүп, 2023-жылы керектөөгө байланыштуу бардык эмиссиялардын 86% түздү (2016-жылы 93% болгон). (Көрсөткүч 3.3.1)

2023-жылы 3 600 өлүм жемиштер, жашылчалар, буурчак, бүтүн дан, жаңгак жана уруктар сыяктуу ден соолукка пайдалуу өсүмдүк негизиндеги тамак-аштарды жетиштүү жебегенге байланыштуу болгон; 2016-жылы бул көрсөткүч 5 200 болгон. Дагы 3 000 өлүм сүт азыктарын, кызыл этти жана кайра иштетилген этти ашыкча жегенге байланыштуу болгон, бул 2016-жылга салыштырмалуу 3,2% (90 өлүм) көп. (Көрсөткүч 3.3.2)

Графикте 2016 жана 2023-жылдары тамактануудагы дисбаланска, тактап айтканда, кызыл эт менен сүт азыктарын көп жана аш болумдуу өсүмдүк негизиндеги тамак-аштарды аз керектөөгө байланыштуу өлүмдөрдүн саны көрсөтүлгөн.

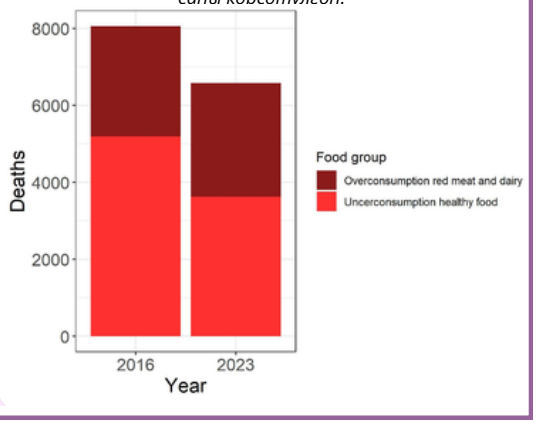

Ден соолук үчүн ыңгайлашуу, пландоо жана туруктуулук

Климаттын өзгөрүшүнө ыңгайлашуу саясаты ден соолукту коргоодо чечүүчү роль ойнойт. Кыргызстанда климаттык коркунучтарга туруктуулукту калыптандыруу үчүн саламаттык сактоо системаларын, эрте эскертүү механизмдерин жана тармактар аралык пландоону чыңдоо өтө маанилүү болот.

2025-жылы Кыргызстан саламаттык сактоо тармагындагы өзгөчө кырдаалдарды башкаруу потенциалын ишке ашыруунун орточо деңгээлин билдирди. Бул 2022-жылга салыштырмалуу жогорулоо. (Көрсөткүч 2.2.4)

Кыргызстан 2025-жылы БУУ Башкы Ассамблеясынын жалпы дебаттарындагы сөзүндө климаттын өзгөрүшү менен ден соолуктун байланышын эскерген жок, бирок 2020, 2021 жана 2024-жылдары эскерген. Кыргызстан өзүнүн үч NDC документинин экөөсүндө ден соолукту эскерген. Өлкөнүн акыркы NDC документинде ден соолукка байланыштуу темалар буга чейинкилерге караганда эң көп эскерилген (78 жолу), анын ичинде жалпы ден соолук, оорулар жана ооручандык, жыргалчылык жана медициналык инфраструктура. (Көрсөткүч 5.4.1)

Кыргызстан өзүнүн улуттук метеорологиялык жана гидрологиялык кызматтары саламаттык сактоо тармагын климаттык маалымат менен камсыз кыларын билдирди. Бул климатка байланыштуу коркунучтарга саламаттык сактоо тармагынын натыйжалуу жооп кайтаруусу үчүн маанилүү. (Көрсөткүч 2.2.1)

Romanello M, Walawender M, Israelsson J et al. The 2026 report of the Lancet Countdown on health and climate change: A decade of escalating health harms and a decisive moment for all. The Lancet 2026; published online October 2026. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(26)01779-4
World Health Organization (2023). Health and environment scorecard: Kyrgyzstan